

Тайылбыр бижик

5-ки класстын тыва дыл эртемінде ажилчын программаны ортумак ниити билиг школазынга күрүне стандарты болур А.К. Ойдан-оол, Ш.Ч. Сат, Н.Д. Сувандииниң тургусканы «Тыва дыл болгаш харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы» деп программазын база К.Б. Доржу, Н.Д. Сувандии, А.Б. Хертек, Б.Ч. Ооржак, Ч.А. Сарыглар, М.В. Бавуу-Сюрюннүң чижек программазынга, «Тыва дыл 5 класс». – Кызыл, 2014 өөрөдилге ному Федералдыг Куруненин оорөдилге стандарттарынын негелделеринге дууштур тургускан. Тыва Республиканын оорөдилге болгаш эртем яамызынын сумелээни ном.

Өөрөдилге программазын 70 шакка тургускан. Оон иштинде хыналда ажилдар – 5; чугаа сайзырадылгазынын кичээли – 10

Тыва дыл башкыларының кол ажил угланыышкыны:

1. Өөреникчилерни медреселдии-биле шын номчуур, бижиир болгаш чугаалаарынга өөрөдири;
2. Оларга төрөөн дыл болгаш чогаал талазы-биле эге билиглерни бээри;
3. Өөреникчилерни ном-биле ажилдаарынга чаңчыктырар болгаш оларның дылга сонургалын, номчулгаже болгаш билиглерже чүткүлдүүн хайныктырары;
4. Өөреникчилерниң мораль болгаш эстетика талазы-биле кижизидери;
5. Өөрөнгөн чүүлдерин сайгарып, бөлүктөп, деңнеп, түңнеп, оларның иштинден кол болгаш чугула чүүлдерни тып, тайылбырлап билиринге чаңчыктырары.

Материал-техниктиг болгаш информация-техниктиг хандырылгазы

Уругларның шиңгээдикчи болгаш чогаадыкчы чоруун сайзырадырын шиитпирлээри-биле янзы-бүрү дидактиктиг, информациялыг материалдарны (энциклрпедиялар, словарьлар, Интернет-ресурстар) дээш өске-даа материалдарны ажыглаарын сүмелээр.

5-ки класстың өөреникчизиниң тыва дылга албан шиңгээдир билиглери:

- сөстөрни фонетика, тургузуг, морфология талазы-биле ийи чугула кежигүннүг домактарны синтаксис талазы-биле сайгарып билир;
- грамматиктиг утказын, тускай болгаш дузалал чугаа кезектерин ылгап билир;
- чүве аттарының, демдек аттарының, сан аттарының утказын, морфологтуг демдектерин, синтаксистиг ролюн тодарадып билир;
- укталган чүве аттарын, демдек, сан аттарын тургузуп, чугаага ажыглап билир;
- сөстерде 1-5 класстарга өөрөнгөн шын бижилге дүрүмнери таваржып турар черлерни тып, тайылбырлап шыдаар;
- сөс эгезинге т-д, б-п, сөс иштинге дагыннаан ажык эвес үннерни ийи үжүк--биле бижиир;
- (адалгалыг домактар, чангыс аймак кежигүннерлиг домактар, түңнекчи сөстерлиг чангыс аймак кежигүннүг домактар, нарын домактарда *ынчалза-даа,а, харын, ынчангаиш* деп эвилелдер);
- дорт чугаага бижик демдектерин шын салып билир.

Календарь-тематиктиг планнаашкын

№	Кичээлдин темазы	Шагы	Планнаттынган чуулдер			Үези	
			бот-тускайлаң	метапредметтиг	предметтиг	План џзугаар	Херек кырында
1	Тыва дыл дугайында. Дыл болгаш чугаа.	1	Бодунуң төрээн дылынга сонуургалды күштелдирери.	Орус дыл-биле деңнелге чорудар, түннел үндүрер.	Чугааның нормаларын шын сагыыр. Бодап турар чүүлүн бадыткап өөренир.	02.03	
I. Лексика – 17 шак							
2	Лексика дугайында билиг. Сөстүң лексиктиг утказы	1	Дириг амытаннарга ынак болуру.	Лексика деп терминниң уткаларын сактып алыр.	Сөстүң лексиктиг утказын тайылбырлаар	03.09	
3	Чаңгыс болгаш хөй уткалыг сөстөр	1	Төрээн чуртунга ынак болуру	Чижектер дузазы-биле деннелге чорудар. Схемалар- биле ажылдаар.	Чаңгыс болгаш хөй уткалыг сөстөрни шын тодарадып, аңгылап чаңчыгар.	09.09	
4	Сөстүң дорт болгаш доора уткалары	1	Чаа чүүлдү шиңгээдиринге кичээнгеини угландыраары.	Орус дыл-бие деңнелге чорудар.	Дорт, доора уткаларны ылгап чаңчыгар	15.09	
5	ЧСК. Чогаадыг-чурумал «Алдын күс»	1	Долгандыр турар бойдуска ынак болуру.		Бодалдарын шын, тода илереди.	16.09	
6	Омонимнер, оларның хевирлери	1	Сөс курлавырын байыдары	Омонимнерниң хевирерин бот-боттарындан ылгап өөренир.	Сөстөрни <i>омонимнер</i> деп ылгап турарын бадыткаар.	17.09	
7	Созуглел-биле ажыл	1					
8	Грамматиктиг онаалгалыг хыналда диктант. Иви. ДЧ.арб	1	Уран чүүлге ынак сонуургалдыг болуру.		Сөстөрниң ниити аттарын тодарадыр.	22.09	
9	Лексиканын темалыг болуктери.			Те малыг бөлүктерге сөстөрни тып өөренири			
10	Синонимнер дугайында билиг	1	Долгандыр турар бойдуска хумагалыг болуру.	Синонимниг одуругда <i>доминанта</i> сөстүң барын сактып алыр.	Сөстөргө синонимниг одуруг тургузуп өөренир.	23.09	
11	Антонимнер дугайында билиг.	1	Улустуң аас чогаалынга сонуургалды күштердирер.	Антонимниг одуругнуң синонимниг одуругдан ылгалын хайгаараар.	Сөстөргө антонимнер тывар.	24.09	
12	Табу болгаш эвфемизмнер	1	Адап болбас, хоруглуг сөстөрниң дылда барын	Сөстүң бир сөсук Эвфемизм болурун бадыткап чаңчыгар.	Табуларны эвфемизмнер-бтле шын солуур.	29.09	

			чугулалап көөрү.				
13	Фразеологизмнер	1	Сөс курлавырын байыдарына ролюн үнелеп көөрү	Фразеологизмнерге синонимнерни шын тып өөренир. Сөстөрнүн чаңгыс лексиктиг утканы илередирин сактып алыр.	Сөстөргө синонимниг одуруг тургузуп өөренир.	01.10	
14	«Лексика» деп темага хыналда ажыл	1	Бердинген хыналда онаалгаларга шын, тода харыыларны бээр.	Орус, тыва дылдарда словарьлар-биле ажылдаар		08.10	
15	«Лексиктиг сайгарылга	1			Сөзүглелдерден бердинген онаалгаларны кылыр.	13.10	
II.1. Фонетика. Орфография							
16	Фонетика дугайында билиг. Чугаа органнары болгаш чугаа үннери.	1	Үннерни адап турда, чугаа органнарының киржилгезин кичээнгейге алыры.	Үннерни шын адап, сөсте үннер болгаш үжүктерниң дүүшпес чылдагаанын тодарадып, деңнеп өөренир.	Үннерниң үжүктерден ылгалын сактып алыры.	14.10	
17	Артикуляция болгаш транскрипция дугайында эге билиг.	1	Хүндүлээчел чорукка чаңчыгары.	Тыва, орус, англи дылдарда чижек сөстөрни адалгазын деңнээр.	Сөстөр транскрипциялаар. <i>Артикуляция, транскрипция</i> деп терминнерниң ылгалдарынче кичээнгей салыр.	15.10	
18	Дылдың үн системазы: ажык болгаш ажык эвес үннер	1	Үннерниң адалгазынче кичээнгейни угландыраы.	Сөстөрнүн шын бижилгезинде частырыгларны тып, ону эдип өөренир.	Ажык үннерниң адалгазын хайгаараар.	20.10	
19	Ажык үннерниң бөлүктээшкини	1	Дириг амытаннарга ынак болуру	Схема-биле ажылдаар. Ажык үннерниң бөлүктериниңонзагайын сактып алыр.	Кадыг, чымчак ажык үннерлиг сөстөрни ылгап өөренир. Аяннажылгага чагыртпайн баар таварылгаларның чылдагаанын тодарадыр.	22.10	
20	Өк-биле адаар ажык үннерлиг сөстөр, оларны шын биири.	1	Чоннуң чаңчылдарын хүндүлөп билири.	Ук ажык үннерни колдуунда чаңгыс ажык үжүктер-биле демдеглээрин сактып алыр.	Сөзүглелдер-биле ажылдаар. Ы-биле биирсөстөргө кожумактар немешкен таварылгада шын биирин хайгаараар.	27.10	
21	Й үннүг үжүктер (я,е,ё,ю), оларны шын	1	Аас чогаалының хевирлеринге ынак	Үлегер домактарны орус дылче очулдуурар.	Ийи үн илередир үжүктерни аас болгаш бижимел чугаага	28.10	

	бижири болгаш ажыглаары.		болуру		шын ажыглаар.		
22	Й уннуг состерге катаптаашкын.	1	Созуглел-биле ажыл		Бердинген хыналда онаалгаларга шын, тода харыыларны бээр.	29.10	
23	Диктант. Дилги биле дуруяа. (ДЧ, ар.14)	1	Дириг амытаннарга ынак болуру	Алган билиглерин системажыдары	Сөзүглелдер-биле ажылдаар.	03.11	
24	Т-Д, П-Б деп үннерниң үжүктөрүн шын бижири.	1	Аас чогаалының хевирлеринге ынак болуру	Чуруктар-биле ажылдаар.	Т-Д деп үннерниң артикуляциязын берип өөренир. Кыска чогаадыг бижиир.	17.11	
25	Сөске ажык эвес үннерниң каттыжар чуруму болгаш дөмейлежи бээри	1	Аңчы кижиниң буянныг чаңчылын хүндүлээри.	Сөзүглелдин темазын шын тодарадыр.	Ажык эвес үннерниң шын бижилгезин тайылбырлаар.	18.11	
II.2. Графика. Орфоэпия. – 8							
26	Графика, ооң хевирлери.	1	Сагылга-чурумнуг болур.	Латин алфавит-биле бижиттинге сөзүглелдер-биле ажылдаар.	шын бижилгезин тайылбырлаар.		
27	Алфавит. Ъ болгаш Ь демдектерни хереглээри.	1	Мозулуг болуру.	Орус дылдан үлегерлээн сөстөрни шын бижип чаңчыгар.	Сөстөрни алфавит ёзугаар бижиир		
28	Сөс иштинге ажык эвес үннерниң ыткыр болгаш дүлей хевирлериниң солчуру. Сөске кожумактарның немежир чуруму.	1	Куштарга ынак болуру.	Чурук-биле ажылдаар анаа ат бээр.	Үннерниң солчурун хайгаараар, тңнелдер үндүрер.		
29	ЧСК Эдертиг «Тывылганмай» (ЭЧ, ар.10)	1	Улуг назылыг улусту хүндүлөп билири		Сөзүглелди кичээнгейлиг дыңнааш, бижиир.		
30	Фонетиктиг сайгарылганың чуруму.	1	Сайгарылганың чурумун сактып алыры.	Сөстү үлегер ёзугаар сайгарып өөренир.	Сөстөрниң фонетиктиг сайгарылганын кылыр.		
31	Орфоэпия дугайында билиг. Тыва орфоэпияның чугула айтырыглары: нарын сөстөрниң шын адалгазы.	1	Дылдың онзагай хевирлеринче кичээнгейни угландыраы	Сөстөрни шын адап өөренир.	Литературтуг номчулгага дүүшпес сөстөрни сөзүглелден тывар.		

32	«Фонетика» деп темага хыналда ажыл	1			Бердинген хыналда айтырыгларга шын, тода харыыларны бээр.		
III. Сөс тургузуу болгаш сөс чогаадылгасы							
III.1. Сөс тургузуу							
33	Частырыглар-биле ажыл Сөстөрнүң уткаларлыг кезектери (морфемалар)	1	Номчулгага сундулуг болуру	Орус дылдың морфемалары-биле деннелге чорудуп, ылгалдарын тодарадыр	Сөс тургузуунга сайгарылгалар кылыр.		
34	Дөс дугайында билиг. Өскертилге кожумактары	1	Аас чогаалының хевирлеринге ынак болуру	Сөстен бөдүүн, нарын дөстөрнү тургузуп; укталган, укталбаан дөстөрнү тодарадып өөренир.	Өскертилге кожумактарының дазылга, дөске каттышкан чурумун тайылбырлап чаңчыгар.		
35	ЧСК. Кыска хемчээлдиг өөредиглиг эдиртиг «Адыг ооларының эжингени» (ЭЧ, ар.12)	1	Дириг амытаннарга ынак болуру		Логиктиг чурумну сагыыр. Утказын бодунуң сөстөрү-биле дамчыдар.		
III.2. Сөс чогаадылгасы							
36	Морфологтуг (кожумактыг) арга	1	Янзы-бүрү мергежилдерни хүндүлөп билири.	Орус дылда суффикстер дузазы-биле тургустунган сөстөрнү тыва дылче очулдуруп. Схемалар ёзугаар сөстөр чогаадыр.	Сөстөрдөн аңгы-аңгы чугаа кезектери тургузуп өөренир.		
37	Морфологтуг аргалар-биле укталган сөстөрнү сайгарарының чуруму.	1	Сайгарылганың чурумун сактып алыры.	Сөстү үлегер ёзугаар сайгарып өөренир.	Сөстөрнүң сайгарылгасын кылыр.		
38	Синтаксистиг арга-биле (ийи дөстүң каттышканындан) сөстөрнү сайгарарының чуруму.	1	Оюннуң амыдыралга салдарын үнелээри.	Ребустарда нарын сөстөрнү тывар, темалыг бөлүүн тодарадыр. Таблицаалар-биле ажылдаар.	Синтаксистиг арга-биле тургустунган сөстөрнү сөзүглелден тып, тайылбырлап өөренир.		
39	Хыналда диктант «Аскан анай» (ДЧ, ар.16)	1	Күш-ажылга ынак болурунга чаңчыгары.		Сөзүглелди кичээнгейлиг дыңнавышаан бижиир.		
IV. Морфология. Орфография							
IV.1. Чүве ады							
40	Чугаа кезектери. Чүве адының ниити утказы, грамматиктиг	1	Төрөөн дылын хүндүлөп билири.	Орус дылда чугаа кезектери-биле деннээр, аттарын очулдуруп.	Чүве аттарының темалыг бөлүктөрүн тодарадыр.		

	демдектери. Тодаргай болгаш туугай чүве аттары						
41	Хуу болгаш нити чүве аттары	1	Чоннуң культуразына ынак болуру.	Делегей кандыг сурагылы музейлер билирин чугаалаар.	Сөзүглелдер-биле ажылдаар.		
42	Чүве аттарының бичеледир, чассыдар хевирлери.	1	Азырал дириг амытаннарга ынак болуру	Орус дыл-биле деңнелге кылыры.	Чүве аттарына кожумактарны шын немеп өөренир.		
43	Чүве аттарының сан кожумактарын шын бижири	1	Эш-өөрү-биле эп-найыралдыг болуру.	Океаннар, далайлар аттары бижиир.	Чүве аттарына Хөйүнүң санының кожумаан шын салыр.		
44	ЧСК. Чогаадыг-тожуушкун «Куштар – бистиң өңүктөривис»	1	Куштарга ынак болуп, оларны камгалап, кадагалаар чорукка чаңчыгары		Бодалдарын шын, тода илередип бижиир.		
45	Чүве аттарының хамаарылга хевири болгаш ооң кожумактары	1	Төрөл аттарны чугаазына ажыгап билири.	Мал төлдериниң аттарын орус дылче очулдуурар.	Сөзүглелдер-биле ажылдаар.		
46	Үлегерлеп алган чүве аттарының хамаарылга кожумактарын шын бижири.	1	Күш-ажылга ынак болуру.	Үлегерлеп алган чүве аттарының уткаларын тайылбырлаар.	Үлегерлээн чүве аттарының шын бижилгезин тайылбырлап, оларның кожумактарын демдеглеп өөренир.	10.02	
47	Чүве аттарының падежтери. Адаарының Хамаарыштырарының падежи	1	Бойдуска ынак , аңаа хумагалыг болуру.	Чурук-биле ажылдаар. Хем, сугнуң кижиге ажык-дузанын чугаалаар.	Адаарының падежинде чүве адының домакка ролун тайылбырлаар.		
48	Бээриниң падежи. Онаарының падежи	1	Чурттап турар оран-савазына камныг. Аңаа ынак болуру.	Орус дыл-биле деңнелге кылыр.	Б.п. чүве аттарының кылдыныгның туружун илередип болурун хайгаараар.		
49	Турарының падежи	1	Тараага хумагалыг болуп, ону үнелеп билири.	Бөлүктөп база эжеш ажылдаарына чаңчыгар.	Т.п. чүве аттары чүнү илередип турарын тодарадыр.		
50	Үнерини падежи Углаарыны падежи	1	Төрөөн черинге ынак болуру. Ону камнап кадагалаары.	Оран-савалар аттарын орус дылче очулдуурар. Өгнүң кезектерин адаар.	Сөзүглелден Ү.п. чүве аттарын тып өөренир.		
51	Үлегерлеп алган сөстөрнүң сан, падеж	1	Хөгжүмге ынак, аңаа сонургалдыг болуру.	Үлегерлээн чүве аттарын сөзүглелден тыпкаш, тыва	Сөзүглелдер-биле ажылдаар.		

	хевирлерин шын бижири			дыла дүүшкек сөстөр-биле солuur.			
52	Чүве адының морфологтуг сайгарылгазы	1	Сайгарылганың чурумун сактып алыры.	Сөстү үлегер ёзугаар сайгарып өөренир.	Сөстениң морфологтуг сайгарылгазын кылыр.		
53	Диктант.	1	Кадыкшылынче кичээнгейни угандылары	Бөлүктеп база эжеш ажылдаарыңа чаңчыгар.	Өөренип алгаш чүүлдерин катаптап, быжыглаары.		
IV.2. Демдек ады							
54	Демдек аттарының грамматиктиг утказы тургузуунуң аайы-биле бөлүктери болгаш чогаадылгазы	1	Арыг агаарның кадыкшылга үнелиин медереп билири.	Орус дыл-биле деңнелге кылыр	Укталган болгаш укталбаан демдек аттарын ылгаар.		
55	Шынарның демдек аттары, оларның чадалары	1	Номнуң эртем-билиг чедип алырыңа ажыктыын билир болуру.	Орус дыл-биле деңнелге кылыр	Демдек аттарының чадаларын тургузар.		
56	Хамаарылганың демдек аттары	1	Төрээн черинге ынак болуру.	Сөс каттыжышкыннарын орус дылче очулдуар.	Демдек аттарының кожумактарын тодарадыр.		
57	Демдек адының морфологтуг сайгарылгазы	1	Сайгарылганың чурумун сактып алыры.	Сөстү үлгере ёзугаар сайгарып өөренир.	Сөстениң морфологтуг сайгарылгазын чорудар.		
58	«Демдек ады» деп темага хыналда ажыл	1		Бердинген хыналда айтырылгарга шын, тода харыыларны бээр.	Сөзүглелдерден бердинген онаалгаларны кылыр.		
59	ЧСК. Кыска хемчээлдиг чогаадыг-хууда бодал «Ном – билиглерниң үнер дөзү»	1	Номнуң эртем-билиг чедип алырыңа ажыктыын билир болуру.		Демдек аттарын ажыглаар. Бодалдарын шын, тода илередир.		
IV.3. Сан ады							
60	Сан адының морфологтуг тургузуу. Бөдүүн, нарын, каттышкан сан аттары.	1	Өөредигеге сундулуг болуру.	Санны эптиг арга-биле дүрген бодаар. Тывызык хаызы чуруур.	Сан аттарын шын тургузар. Тургузуун сактып алыр. Домакка ролюн шингээдир.	20.04	
61	Сан адының бөлүктери. Түң сан ады. Аңгылаар Чоокшуладыр сан аттары	1	Күш-культурага ынак болуру.	Чижектер бодаар.	Сан аттарының утка талазы-биле бөлүктерин тодарадыр.		
62	Чыыр болгаш дугаар сан	1	Аас чогаалының	Чижекте частырыгны	Дугаар сан аттарының шын		

	аттары.		хевирлеринге сонуургалдыг болуру.	тыпкаш, эдер.	бижилгезин хайгаараар.		
63	ЧСК. Чогаадыг- тоожуушкун «Саннарның амыдыралга ажык- дузазы»	1			Бодалдарны шын, тода илереди билири.		
V. Синтаксис							
64	Сөс каттыжышкыны. Сөс каттыжышкыннарының грамматиктиг уткалары.	1	Чурулгага сундулуг болуру.	Харылзаалыг чугаа тургузар. Орус дыл-биле деңнелге кылыр.	Домактан ылгагын сактып алыр. Чижекткрде чугула, чагырткан сөстөрни тывар.		
65	Сөс каттыжышкыннарында сөстөрнің холбаалары. Каттыжылга холбаазы	1	Өөредилгеге сундулуг болуру.	Орус дылда сөс каттыжышкыннарын тыва дылче очурдуар.	Схемаларын тургузуп чаңчугар. Сайгарылгалар кылыр.		
66	Хамааржылга холбаазы	1	Номчулгага сундулуг, хандыкшылдг болуру.	Кыска сөзүглелди улаштыр чогаадып төндүрер.	Схемаларны тургузуп чаңчыгар. Сайгарылга кылыр.		
67	Башкарылга холбаазы	1	Күш-ажылга ынак болуру.	Орус дыл-биле деңнелге кылыр	Схемаларны тургузуп чаңчыгар. Сайгарылга кылыр.		
68	Хыналда диктант «Тывыш» (ДЧ, ар. 70)	1	Төрээн чериниң байлаан үнелеп билири.		Сөзүглелди кичээнгейлиг дыңнааш, бижиир.		
69	Сөс каттыжышкыннарынга катаптаашкын	1	Өөредилгеге сундулуг болуру.	Сөс каттыжышкыннарын орус дылче очурдуар.	Сөзүглелдер-биле ажылдаар.		
Катаптаашкын - 3							
70	Чыл дургузунда өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары	1	Өөредилгеге сундулуг болуру.	Схемалар-биле ажылдаар. Кыска сөзүглелдер тургузар.	Карточкалар, тестилер-биле ажылдаар.		

Литература данзызы:

1. А.К.Ойдан-оол,С.К.Тадар-оол «Эдертиглер чыындызы» 5-9 класстарга. – Кызыл, 1992 ч
2. А.К.Ойдан-оол, Ш.Ч. Сат, Н.Д. Сувандии «Тыва дыл болгаш харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы» 5 -11 класстар. – Кызыл, 2008ч.
3. А.К. Ойдан-оол, М.Ч. Ооржак, С.Т-С. Ооржак «Диктантылар чыындызы». – Кызыл, 2003 ч
4. К.Б. Доржу, Н.Д. Сувандии, А.Б. Хертек, Б.Ч. Ооржак, Ч.А. Сарыглар, М.В. Бавуу-Сюрюн «Тыва дыл» 5 класс. – Кызыл, 2014ч.
5. К.Б. Март-оол, Д.А. Кимова, А.А. Алдын-оол «Методиктиг сүмелер». – Кызыл,1992ч

